

Luther Márton: a szabadság élharcosa?

A reformáció 2017-es, 500 éves jubileuma alkalmából már megint a modern szabadság útkészítőjeként viszik színre Luthert; működése állítólag „átfogó társadalompolitikai fejlődést” indított el. Ezt lehet olvasni a reformáció jubileumának *Luther2017.de* című honlapján: „Abból kiindulva, hogy Luther a saját lelkiismeretére hivatkozott, az emberek egyre inkább fölfedezték saját személyiségüket”, és állítólag felnöttebbeké váltak az egyházzal és az állammal szemben, e tekintélyek korlátlan hatalma pedig erősen megkopott: „Az egyének szabadságából létrejött az a lelkiismereti szabadság, amely mindmáig meghatározza együttlétünket az államban, az egyházban és a társadalomban.”

Wolfgang Huber, a Németországi Evangélikus Egyház (NEE) egykori tanácselnöke élete témájává tette a szabadság témáját – és az egyház számára is elrendelte; az általa kezdeményezett 2009-es reformirat ezt a címet viselte: A szabadság egyháza. Ennek értelmében a „szabadságnak” nemcsak a jövő programjának kell lennie, hanem ez jelenti a protestantizmus erőteljes létrejöttének leírását is: „A keresztyén ember újból fölfedezett szabadsága nagy nyomású hullámként terjed szét Európában”, mondta Huber a NEE 2009-es jövőkongresszusán. Az ember Istenre vetett, Isten irgalmasságában megalapozott szabad tekintete és a hitből fakadó egyenes járás „a szabadság egyházává” tette a reformáció egyházait: „Ebből az ösztönzésből jön létre a ragaszkodás ahhoz a lelkiismereti szabadsághoz, amely a hatalmasok igényeivel szemben az Isten előtti felelősség és az ebből következő önmeghatározás sérthetetlen fórumát jelenti.”

Luthertől a lelkiismereti szabadságig és az önmeghatározásig: ez a vélt hagyományvonal abban a wittenbergi szerzetesben találja meg a mintaképét, aki a wormszi birodalmi gyűlésen azt mondta: „Semmit nem tudok és nem akarok visszavonni, mivel bizonytalan dolog és az üdvösségünket fenyegeti, ha a lelkiismeretünk ellenére teszünk valamit. Isten engem úgy segítjen! Amen.”

A szabadság ténylegesen központi téma volt Luther számára. Olykor latinizálva, „Martinus Eleutherius”-ként írta alá a nevét, ami azt jelenti: „Megszabadított Márton”. Megszabadítottnak látta magát, és ez Luther számára mindenekelőtt azt jelentette: megszabadítottnak Isten ítéletétől, mondván: Isten Krisztusra terhelte rá az emberek bűnét, és helyette Krisztus igazságosságát számítja be nekik; ily módon az emberek igazak Isten szemében, és szabadok az egyház minden olyan követelményétől, amely arra irányul, hogy bizonyos vallásgyakorlatok által jókká és igazakká váljanak. Megfordítva ez azt jelentette: Az ember pedig egyáltalán nem is képes igazzá válni saját erőfeszítéséből, egyedül Isten teszi megigazulttá az embert, az ember oldalán csak bünt és képtelenséget lehet megállapítani. Meglehet, az Isten kegyelme által okozott öröm miatt ez nem esik latba, de nem marad következmények nélkül.

Az, hogy Luther számára az Isten színe előtti szabadság volt a tét, egyáltalán nem jelentette azt, hogy ez magával vonta síkraszállását a politikai szabadságért.

Ezt meg kellett tanulniuk azoknak a lázadó parasztnak, akik azt remélték, hogy Luther az ő oldalukra áll. „A sváb parasztnak tizenkét cikkelyében”, a parasztháború legismertebb programiratójában ők nem csupán szabad lelkesválasztást követeltek, hanem a jobbágyok megszűntetését is. Jobbágyként védtelenül ki voltak szolgáltatva uraiknak, ami a köteles szolgálatok növelését és a különféle adókat illeti. Ezzel szemben politikai részvételt követeltek, önállóságot a dézsmákat illetően, és visszatérést „a régi joghoz”. Mai nézőpontból szemlélve ezek a követelések egyáltalán nem voltak mértéktelenek, sokkal inkább a modern kori politikai közösség felé mutató reform képét mutatják. És a parasztnak úgy látták, hogy ezzel annak az „új evangéliumnak” a talaján állnak, amelyet Luther és más reformátorok prédikáltak.

A parasztnak ellen, az urak mellett

Luther azonban, akinek a parasztnak megküldték véleményezésre a maguk tizenkét cikkelyét, élesen reagált, visszautasította az evangéliumra való hivatkozást: „De a keresztyén nevet, azt mondom, hagyjátok el, és ne tegyétek a ti türelmetlen, békétlen, keresztyénietlen viselkedésedek takarójává, ezt nem engedem meg nektek.” Szemükre veti a parasztnak, hogy nagyobb rablók, mint az urak, mivel meg akarják kurtítani az urak uralmát – az akkori szóhasználatban hatalmukat: „Ennek érdekében elveszitek a felsőbbesség hatalmát és jogait is, sőt mindent, amije van; mert mit tart meg, ha elvesztette a hatalmát?” Szabad kérni az uraktól az adóteher enyhítéseit, aminek az ügyét Luther nagyon is igazoltnak tekinti, de fegyveresen összejönni és – modernül szólva – strukturális reformok által korlátozni a felsőbbesség erejét, ez Luther szemében ellentétben áll az urakkal szemben megkövetelt engedelmességgel (vö. Róm 13,1-7!).

És végül: A keresztyén szabadság Luther szerint nem jelenti a lemondást a jobbágyaságról, mondván: Pál sem szabadította föl a rabszolgákat: „Ezért a ti cikkelyeitek egyenesen ellentmondanak az evangéliumnak, és a rablók felfogását tükrözik... Mert egy jobbágy bizonyára lehet keresztyén, és tulajdona lehet a keresztyéni szabadság, amint egy fogoly vagy beteg is keresztyén, és mégsem szabad.”

Érdekes, hogy Luthernek ezt a parasztháborúval kapcsolatos első írását – ellentétben későbbi felhívásával, hogy a felkelőket irgalmatlanul le kell mészárolni – sok Luther-kutató „békeintelemként” és „kiegyensúlyozottként” méltatja, mivel Luther igencsak lelkiükre beszél a parasztnak urainak is. Csakhogy a kutatók félreismerik azt a kortársi hatást, amit az váltott ki, hogy Luther drasztikusan elvitatta a parasztnak eljáráruk jogosságát: „Jogtalanul hivatkoztok az evangéliumra!” Ez ült – és kapóra jött a régi felsőbbességnek.

Georg von Waldburg étekgóról szóló életrajzában – az urak oldalán ő vezette a parasztnak elleni háborút – *Peter Blicke* történész nem régiben bemutatott egy érdekes forrást: Az étekgó megpróbálta kézben tartani zsoldosait – hiszen azok szintén parasztnak voltak –, és

meggyőzni őket a parasztok elleni hadjáratának jogszerűségéről. A beszéd írásba foglalásakor az írнок ugyanazt az érvet használta, mint Luther: A lázadó parasztok megfosztják uralmuktól az urakat, pedig jobbként engedelmséggel tartoznak nekik; a felkelés ellentmond a világi és az isteni jognak is, ezért a parasztok nem nevezhetik magukat evangélikusnak („evangéliumiaknak”). Luther tehát nem segítette korlátozni „a tekintélyek korlátlan hatalmát”, ahogy a mai reklámüzemet állítja, hanem szellemi muníciót szolgáltatott a tekintélyeknek a politikai változások elleni harcukhoz.

Azt lehetne mondani: A felsőbbiségről alkotott elképzelése, és talán a felfordulástól való félelme is újtában állt a reformátornak, de a keresztény szabadságra hivatkozása egyházi területen mégiscsak nagyobb lelkiismereti szabadsághoz vezetett, ahogyan a középkori egyház sok gyakorlata elleni tiltakozása mutatja. De a dolgok e tekintetben sem olyan egyértelműek.

Luther azt követelte, hogy ne terhelje meg a lelkiismeretét szükségtelen követelményekkel. Számára a Biblia volt ennek a mércéje. Ami abban nem volt rögzítve – például a cölibátus, a szerzetesi fogadalmak, az alapítványok, a zarándoklatok és sok más –, az az ő szemében legjobb esetben is csak önkéntes gyakorlat volt, de nem tekintendő kötelezőnek, és végképp nem az üdvösséghez szükségesnek. És a hivatalos egyházi tanítástól eltérő véleményét illetően is a lelkiismeretére hivatkozott, amely „Isten szavának foglya”. Ez azt jelenti: az ő lelkiismereti döntésének mércéje – ahogyan egyáltalán a keresztényi felelősséggel vállalt lelkiismereté is – csak „az Írás” lehet. Ezért a lelkiismereti szabadságnak abban a pillanatban vége van, amikor a Biblia kijelentései állítólag világosak és egyértelműek. Luther pontosan ezt hitte.

A történész *Christine Christ von Wedel* megpróbálja ezt így magyarázni: a reformátorok összekuszálták az egész Nyugatot, és emiatt új, szilárd fogódzót kerestek az állítólag világos, szóról szóra ihletett Szentírásban.

Ezenkívül akkoriban a legtöbb ember számára elképzelhetetlen volt, hogy egyazon uralmi területen különböző vallási irányzatok létezhetnek: az uralkodók meghatározták, hogy alattvalóik melyik irányzatot kövessék, azaz megtiltották nekik, hogy attól eltérő istentiszteleteken vegyenek részt. Ez volt a felekezeti korszak politikai „megoldása”, amellyel a protestáns reformátorok is éltek oly módon, hogy felépítették saját protestáns egyházi rendszerüket – éppen ott, ahol a tartományi fejedelmek vagy a városi kormányzatok jóindulattal voltak a reformáció iránt. Kezdetben a reformátorok toleranciát követeltek új hitük számára, írja *Christine Christ von Wedel*, de „mihelyt hatalmuk volt ahhoz, hogy érvényre juttassák istentiszteletüket, illetve tanaikat az iskolákban, rögtön azt mondták: 'Persze, senkit sem lehet a hitre kényszeríteni, ezt egyedül Isten teszi meg, de akárkit kényszeríteni lehet arra, hogy gyerekeit szabályszerűen kereszteltesse meg, akárkit kényszeríteni lehet arra, hogy gyerekeit a helyes oktatásban részesítse – mindenekelett azért, mivel most a helyes oktatásról van szó.'” És ez még nem elég: Luther és kollégái is megszavazták, hogy bizonyos „eretnekeket”, különösen az ún. „újrakeresztelőket” ne csupán kiutasítsák, hanem megöljék.

Az első polgárháborúk

A reformáció könyörtelen szakadásokat és üldözéseket hozott magával: a történelemtudatos emlékezéshez

az is hozzátartozik, hogy a reformációval meghonosított Európában a polgárháború. Többé nem a nemesek harcoltak zsoldosokkal politikai céljaikért, hanem egy-egy ország vagy tartomány polgárai, akik szemben álltak egymással, és a másokban az Ördög ügynökét látták. Ezt a fundamentalista látásmódot – „mi” az evangéliumot védelmezzük, a többiek az Ördög szolgálói – Luther is osztotta.

Luther rossz szolgálatot tett a politikai szabadságtörekvéseknek, amikor teológiailag védelmezte a többség uralkodási jogosultságait, és azokat vallási területre is kiterjesztette. Ennek háttérbeli motívumát alighanem szélsőségesen pesszimista emberképében is kell látnunk, az ugyanis egyik lényegi összetevője az ő reformatori teológiájának: A bűnös embert, aki önmagától semmi jóra nem képes, egy erős uralkodónak kell sakkban tartania. Ehhez kapcsolódhattak azután évszázadokon át a politikának azon teoretikusai, akik úgy vélték, hogy azt a „realista emberképet” képviselik, amely számol az ember önzésével, együttműködésre való képességével azonban nem.

„A keresztény ember szabadsága” tehát csak címcicalás lenne? Valóban óvatosnak kell lenni azzal, hogy Luther társadalmi hatását ezzel a fogalommal írjuk le – és a reformáció egyházai is csak az évszázadok során fejlődtek a nagyobb szabadság egyházaivá. Aki a keresztény szabadság politikai következményei iránt érdeklődik, az a 16. században inkább olyan teológusoknál talál anyagra, akik a lázadó parasztokat támogatták, semmint Luthernél. A reformáció hivatalos emlékezetében miért nem fordulnak elő olyanok, mint a memmingeri reformátor, *Christoph Schappeler* (1472-1551)? A lelkiismereti szabadságnak ugyancsak Luthernél jobb tanúi vannak a 16. században, például a bázeli tudós, *Sebastian Castellio*.

Luther keresztényi szabadsága azonban – amely a kegyelmes Isten megtapasztalásában gyökerezik – változatlanul erős ösztönzéseket ad személyes bátor öszinteségre: Aki úgy tudja, hogy az élet Eredetének megajándékozottja, és hálás tud lenni az életéért, az ezáltal talán elnyeri a szabadságnak azt a fajtáját, amelyet a misztikusok higgadtságként írtak le. Aki tudja, hogy nem a saját teljesítménye a döntő, annak nem kell ragaszkodnia ahhoz, amit állítólag megszolgált, és nem kell azt másokkal szemben megvédenie. Aki biztos saját életének alapjában, az remélhetőleg képes nagyvonalúan és félelemtől mentesen viselkedni. Olyan belső szabadság ez, amelyet persze nem örököl az ember a felekezete révén, hanem az életben tanúsított olyan magatartás, amelyet gyakorolni kell, és amely aztán ismételtelen beigazolódik. Egy nagyhatású lutheránusról, *Helmut Gollwitzer* teológusról mesélik azt a történetet, amely effajta szabadságról tanúskodik; ő azon kevés „liberális” professzor közé tartozott, akik az 1968-as időkből még akkor is a diákokkal tartottak, amikor azok radikálisabbá váltak. Ez az „állhatatossága” számos diák részéről csodálatot váltott ki Gollwitzer iránt, de slamposan így nyugtázták: „Nagy kunszt! Gollwitzer egyszerűen tudja, hogy Isten kezében van.” Azok az egyházi emberek, akik e tudás birtokában politikai szempontokat figyelmen kívül hagyva hűek maradnak a lelkiismeretükhöz, kiemelkedő követői „a keresztény ember szabadságának” – függetlenül attól, melyik felekezethez tartoznak.

Christoph Fleischmann